

BRĪVĪBA – TIESĪBU NORMĀS UN TIESISKAJĀ APZIŅĀ

FREEDOM – IN LEGAL NORMS AND LEGAL CONSCIOUSNESS

Sanita Osipova, *Dr. iur.*

Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes
Tiesību teorijas un vēstures zinātņu katedras profesore

Summary

The freedom of the individual and the rights guaranteeing it are fundamental values of modern liberal democracy. In the presence of two mutually exclusive concepts of freedom, the positive, which enables the state to interfere in a person's life, and the negative, which minimizes the state's ability to interfere in a person's private autonomy, it is very important to have a clear understanding of what freedom is. In Latvia, the concept of freedom is not clearly defined in the legislation or legal doctrine. In addition, there is a lack of adequate public debate on this issue, including the argumentation within the legislative process, when laws restricting person's fundamental rights are passed. The lack of a clear concept of freedom also affects an understanding of the content of a person's fundamental rights and freedoms.

Atslēgvārdi: tiesības, juridiskā kultūra, brīvība, personas pašnoteikšanās

Keywords: law, legal culture, freedom, self-determination

Ievads

Personas brīvība un tiesības, kas garantē tās ievērošanu, bija galvenais iemesls, kāpēc Džons Loks uzstāja, ka nepieciešams nodalīt likumdevējuvaru no izpildvaras, jo tieši likums ir instruments, kas liek pamatu personas brīvībai.¹ Arī Šarls Luijs Monteskjē uzsvēra, ka pie varas esošo patvaļas ierobežošana, varas dalīšanas principu ievērojot, ir galvenais priekšnoteikums personas brīvībai.² Tātad tieši personas brīvības kritērijs ir likts pamatā modernai tiesiskai demokrātiskai valstij. Arī Latvijas Republikas dibināšanas aktos ir uzsvērtā brīvība kā valsts pamats un aizsargājama vērtība. Visupirms tautas brīvība un

¹ Locke J. Problems and Perspectives: A Collection of New Essays. Ed. John W. Yolton. Cambridge University Press, 1969, p. 7.

² Plašāk sk.: Monteskjē Š. L. Par likuma garu. 11. grāmata, 4. nodaļa. In: Modern History Sourcebook: Montesquieu: The Spirit of the Laws, 1748. Available at: <https://sourcebooks.fordham.edu/mod/montesquieu-spirit.asp> [aplūkots 27.12.2019.].

tās tiesības uz pašnoteikšanos,³ tad personas brīvības, tādas kā preses, vārda, sapulču un biedrošanās brīvība, kas tika noteiktas jau Tautas padomes politiskajā platformā.⁴

Apzinoties brīvības nozīmi mūsu dzīvē, nepieciešams pētījums par to, kāds ir brīvības jēdziena saturs mūsdienu Latvijā. Lai to īstenotu, ir jādefinē brīvība kā filozofiska kategorija un tas, cik bieži un kādā kontekstā mūsdienu Latvijas juridiskā kultūrā tiek lietots jēdziens “brīvība”. Pētījums par jēdziena “brīvība” lietojumu tiesību normās un sabiedriskā diskusijā tiek sašaurināts līdz Latvijas Republikas Satversmes un Civillikuma teksta analīzei, juridiskajām vārdnīcām, kā arī 11. un 12. Saeimas debašu runām.⁵ Pētījums šajā daļā tiks veikts, izmantojot diskursa analīzi, proti, detalizēti izpētot avotos lietoto valodu, lai izprastu konkrētu valodas lietojumu.⁶ Papildus tiks izmantota arī valodas lietojuma kvantitatīvā analīze.⁷

Brīvības jēdziena divas izpratnes

Ābrahams Linkolns uzrunā Baltimorā 1864. gadā teica: “Pasaulē nekad nav bijis precīzas vārda brīvība definīcijas... Mēs visi aicinām uz brīvību, taču, lietojot vienu un to pašu vārdu, mēs katrs iedomājamies kaut ko savu [...] Pastāv divas, ne tikai atšķirīgas, bet pat nesavienojamas parādības, kas tiek dēvētas vienā vārdā – brīvība un tirānija.”⁸ Linkolns iezīmēja jēdziena “brīvība” duālo izpratni sabiedrībā un politikā. Filozofijā, lai nodalītu šīs izpratnes, Augusts Fridrihs fon Hajeks ieviesa divus brīvības konceptus: pozitīvā brīvības izpratne un negatīvā brīvības izpratne.⁹

Pozitīvajam brīvības konceptam pamatus likuši Tomass Hobss¹⁰ un Džons Loks. Viņu idejas tālāk attīstīja Žans Žaks Ruso, Deivids Hjūms,¹¹ Ādams Smits u. c.¹² Saskaņā ar šo konceptu brīvs ir tikai tāds cilvēks, kas savu darbību

³ 1918. gada 18. novembra Latvijas Tautas padomes uzsaukumā Latvijas pilsoņiem skaidri iezīmējas koncepts par nācijas brīvību dibināt savu valsti. Grām.: Latvijas valsts tiesību avoti. Valsts dibināšana – neatkarības atjaunošana. Dokumenti un komentāri. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2015, 54. lpp.

⁴ 1918. gada 18. novembra Latvijas Tautas padomes politiskā platforma. Grām.: Latvijas valsts tiesību avoti. Valsts dibināšana – neatkarības atjaunošana. Dokumenti un komentāri. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2015, 55. lpp.

⁵ Izvēli noteica apstākļi, ka tiešraidē pieejamajā Saeimas stenogrammu analīzes programmā līdz šim ir ievadītas Saeimas stenogrammas līdz 12. Saeimai (ieskaitot). Proti, 11. un 12. Saeimas stenogrammas ir jaunākās šādai analīzei pieejamas. Sk.: Saeimas debašu korpuss. Pieejams: <http://saeima.korpuss.lv/index.php> [aplūkots 29.01.2020.].

⁶ Romanovska A. Diskursa analīze. No: Nacionālās enciklopēdijas digitālā versija. Pieejams: <https://enciklopedija.lv/skirklis/8056-diskursa-anal%C4%ABze> [aplūkots 29.01.2020.].

⁷ Auziņa I. Latvijas Republikas Saeimas sēžu stenogrammu datorizēta apstrāde un analīze. Pieejams: http://saeima.korpuss.lv/documents/Auzina-Stenogrammu_apstrade.pdf [aplūkots 26.02.2020.].

⁸ Lincoln A. Address at a Sanitary Fair. April 18, 1864. Available at: <https://teachingamericanhistory.org/library/document/address-at-a-sanitary-fair/> [aplūkots 03.01.2020.].

⁹ Hayek F. A. Die verhängnisvolle Anmaßung. Die Irrtümer des Sozialismus. Tübingen: Mohr Siebeck, 2011, S. 69.

¹⁰ Valda viedoklis, ka Hobsa mācībā atrodami abu brīvības konceptu – pozitīvās un negatīvās brīvības – apstiprinoši argumenti. Sk. piemēram: Hirschmann N. J. Gender, Class, and Freedom in Modern Political Theory. Princeton University Press, 2009, pp. 29, 30.

¹¹ Bricke J. Hume, Freedom to act and personal evaluation. In: Davide Hume Ethics, passions, sympathy, Is and Ought. Ed. Tweyman St. London, New York: Taylor & Francis, 1995, p. 175.

¹² Gerken L. Von Freiheit und Freihandel: Grundzüge einer ordoliberalen Aussenwirtschaftstheorie. Tübingen: Mohr Siebeck, 1999, S. 136.

pakārto prasībām, kuras izvirza morāles un tiesību normas. Piemēram, Loks bija pārliecināts, ka cilvēka brīvību nosaka dabiskās tiesības.¹³ Loka izpratnē brīvība nav nodalāma no tiesībām, kuras garantē brīvu personu vienlīdzību savās tiesībās. Brīvība īstenojas kā likumpaklausība, personai ievērojot dabiskās tiesības.¹⁴ Šāda brīvība nav sinonīms personas neierobežotai neatkarībai, jo cilvēks ir atkarīgs no tiesībām.¹⁵ Ruso rakstīja par personas morālo brīvību, kas pastāv vien tad, ja persona ir tik apzinīga, ka, kontrolējot savas kaislības un iegribas, spēj savu gribu un darbības pakārtot saprātīgām sabiedrības prasībām.¹⁶ Pozitīvā brīvības izpratne tiek dēvēta arī par metafizisko jeb iekšējo brīvību.¹⁷ Tā raksturo pakāpi, kādā personas rīcību nosaka tās brīvā griba, kas balstīta uz saprātu, nevis īslaicīgiem impulsiem, neracionālām iegribām vai uz citiem mainīgiem apstākļiem.¹⁸ Šī brīvības izpratne ļauj sabiedrībai piespiest personu “atbrīvoties”, ja tā ir iekritusi, piemēram, atkarību gūstā.

Lai gan var pieminēt, ka jau Loks savos darbos sāka iezīmēt brīvības jēdziena duālo dabu, tomēr negatīvās brīvības konceptam pamatus lika Šarls Luijs Monteskjē, bet tālāk attīstīja Džeremijs Bentams, Ādams Fērgusons u. c.¹⁹ Šī koncepta ietvaros brīvība tiek aplūkota kā personas pašnoteikšanās tiesības, kuras ir īstenojamas bez ārējas iejaukšanās. Imanuela Kanta mācībā pausta doma, ka persona bauda ētisku autonomiju. Šīs ideja ietekmē Frīdrihs Savinji pamatoja, ka pilsonis privāttiesībās bauda privātautonomiju jeb pašnoteikšanos.²⁰ Savukārt valsts pienākums, saskaņā ar negatīvās brīvības konceptu, ir neiejaukties personas pašnoteikšanās tiesībās, radot garantijas to īstenošanai. Valsts nedrīkst ierobežot personas privātautonomiju, nosakot, kā tieši personai rīkoties, un ierobežojot tās izvēles iespējas.²¹ Sākotnēji privātautonomijas princips tika izprasts visai šauri, proti, tas darbojās privāttiesībās kā personas tiesības “slēgt citāda veida darījumus un līgumus, nekā paredzēti likumā, un līdz ar to pašiem radīt, pārveidot un izbeigt savus pienākumus un tiesības”.²²

Fon Hajeks pētīja personas brīvību sociālo attiecību tīklā, minot, ka brīvība pastāv tikai cilvēku savstarpējo attiecību formā, komunicējot sabiedrībā.²³ Fon Hajeka idejas par negatīvo brīvību kā personas privātautonomijas pamatu tiesiskā demokrātiskā valstī tālāk attīstīja Jesaja Berlins.²⁴ Berlins uzdod negatīvās brīvības eksistencei svarīgāko jautājumu: “Kāpēc vienam cilvēkam būtu

¹³ Locke J. 1969, p. 7.

¹⁴ Tarcov N. *Locke's Education for Liberty*. New York, Oxford: Lexington Books, 1999, p. 9.

¹⁵ Apelt E. *Fr. Metaphysik*. Leipzig: Engelmann, 1857, S. 329. Available at: https://reader.digitale-sammlungen.de/de/fs1/object/display/bsb10042606_00005.html [aplūkots 03.01.2020.].

¹⁶ Simpson M. *Rousseau's Theory of Freedom*. London, New York: A & C Black, 2006, pp. 2, 3.

¹⁷ Stadter E. *Psychologie und Metaphysik der menschlichen Freiheit: die ideengeschichtliche Entwicklung zwischen Bonaventura und Duns Scotus*. München, Paderborn, Wien: F. Schöningh, 1971, S. 325.

¹⁸ Scholtes F. *Umweltherrschaft und Freiheit*. Bielefeld: Transcript Verlag, 2015, S. 107.

¹⁹ Gerken L. 1999, S. 136.

²⁰ Horn N. *Einführung in die Rechtswissenschaft und Rechtsphilosophie*. Heidelberg: C. F. Müller, 2007, S. 202.

²¹ Scholtes F. 2015, S. 121.

²² Viļums R. Bibliogrāfija. Hans Charmatz “Zur Geschichte und Konstruktion der Vertragstypen im Schuldrecht mit besonderer Berücksichtigung der gemischten Verträge”. Tieslietu Ministrijas Vēstnesis, 01.05.1939., Nr. 3, 851. lpp.

²³ Hayek F. A. *The Constitution of Liberty*. London, New York: Routledge, 2014, p. 12.

²⁴ Reick R. *Freiheit und Pluralismus: Isaiah Berlins zentrale Ideen als Material fuer die heutige Philosophie*. Karlsruhe: KIT Scientific Publishing, 2016, S. 91.

jāpakļaujas citam?”²⁵ Negatīvā brīvība ir personas neierobežota pašnoteikšanās tiktāl, ciktāl tā neapdraud citu personu brīvību. Proti, katram ir tiesības izvēlēties sev tikamāko ceļu. Negatīvā brīvība, pēc Berlina domām, citastarp ietver aizsardzību pret personas pašnoteikšanos ierobežojošu sabiedriskās domas ietekmi.²⁶ Negatīvā brīvība paģērē no valsts noteikt tiesības, taču nevis kā personas rīcības striktu regulatoru, bet gan kā brīvības garantu, kas ierobežo citus iejaukties personas privātautonomijas īstenošanā, vienlaikus ikvienu sabiedrības locekli padarot atbildīgu par savu izvēli, rīcību un citu personu brīvības cienišanu un ievērošanu.

Brīvības jēdziens latviešu mūsdienu juridiskajā doktrīnā

Niklass Lūmans rakstīja, ka “sabiedrība nav spējīga iziet ārpus tām robežām, kuras tiek nospraustas valodā”.²⁷ Emīls Dirkems ieviesa socioloģijas pamatprincipu: “skatīt sociālus fenomenus sociālā sistēmā”.²⁸ Tāpēc šī pētījuma kontekstā izvirzīta tēze, ka persona bauda tādu brīvību, kāda konkrētā sabiedrībā ir izpratne par jēdzienu “brīvība”. Šo izpratni visupirms var atrast tekstos.

Brīvības jēdzienu latviešu tiesiskajā apziņā jāsāk pētīt ar juridiskajām vārdnīcām, kurām būtu jāietver tiesiskā apziņā valdošie uzskati. 2004. gadā izdotajā Likumu terminu vārdnīcā šķirkļa “brīvība” nav. “Brīvībai” nav ierādīta pienācīga alfabētiska vieta starp “Brīvās zonas režīmu” un “brīvostas pārvaldi”.²⁹ Savukārt 1998. gada Juridisko terminu vārdnīcā šķirklis “brīvība” aizņem gandrīz divas trešdaļas lapas. Tas sākas ar apgalvojumu: “Brīvība – termina lietojums tiesību sistēmā ir atvasināts un cieši piesaistīts tā skaidrojumiem un pamatojumiem filozofiskajā, reliģiskajā un sociāli politiskajā jomā.”³⁰ Taču skaidrojuma, kāds tad ir jēdziena “brīvība” saturs Latvijas tiesību sistēmā, nav. Tiek uzskatīts, ka juridiskie termini ir precīzi, taču, pētot šķirkli “brīvība”, var manāmi apjukt. Arī Nacionālās enciklopēdijas digitālā versija pētījuma brīdī nesatur šķirkli ar jēdzienu “brīvība”. Vienīgā “brīvība”, kas 2020. gada janvārī ir atrodamā šajā enciklopēdijā, ir “pārvietošanās brīvība”.³¹ Latviešu valodā publicētās vārdnīcās nav skaidras atbildes par jēdziena saturu līdz brīdim, kad tas tiek sašaurināts, definējot konkrētas personas brīvību nodrošinošas pamattiesības: apziņas brīvību, runas brīvību, pārvietošanās brīvību.³² Proti, mūsu juridiskajā literatūrā var atrast publikācijas par vārda, apziņas, preses, pārvietošanās un citām brīvībām.³³ Taču ir jāapzinās, ka pamattiesību brīvības ir tieši pakārtotas izpratnei par personas brīvību, kas valda sabiedrības juridiskajā kultūrā.

²⁵ Berlin I. *Freedom and Its Betrayal*. London: Random House, 2012, p. 8.

²⁶ *Ibid.*

²⁷ Луман Н. *Общество как система*. Москва: Логос, 2004, с. 45.

²⁸ Durkheim E. *Regeln der soziologischen Methode*. Neuwied und Berlin: Luchterhand, 1965, S. 21.

²⁹ Likumu terminu vārdnīca. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2004, 47. lpp.

³⁰ Juridisko terminu vārdnīca. Zin. red. U. Krastiņš, V. Šulcs. Rīga: Nordik, 1998, 40. lpp.

³¹ Dimitrovs A. *Pārvietošanās brīvība*. No: Nacionālās enciklopēdijas digitālā versija. Pieejams: <https://enciklopedija.lv/skirklis/6044-p%C4%81rvieto%C5%A1an%C4%81s-br%C4%ABv%C4%ABba> [aplūkots 23.01.2020.].

³² *Ibid.*, 41. lpp.

³³ Visupirms jāmin Latvijas Republikas Satversmes komentāri. VIII nodaļa. Cilvēka pamattiesības. Autoru kolektīvs prof. R. Baloža zinātniskā vadībā. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2011.

Salīdzinājumam vācu juridiskās vārdnīcas tradicionāli ietver šķirkli “brīvība”.³⁴ Vācu juridiskajā kultūrtelpā³⁵ personas brīvība kā personas privātautonomija likta gan privāttiesību, gan pamattiesību pamatos.³⁶ “Ikvienam ir tiesības uz brīvību un drošību (personas brīvību),” noteikts Austrijas federālajā konstitucionālajā likumā, kurš veltīts valsts garantijām personas brīvības aizsargāšanai.³⁷ Savukārt valsts uzbūve Vācijā un Austrijā ir veidota, īstenojot liberālās (brīvās) demokrātijas principu (*Freiheitlich-demokratische Grundordnung*).³⁸ Galvenā nozīme vācu juridiskajās vārdnīcās tiek pievērsta indivīda brīvības skaidrojuma: “Brīvība, personas (*Freiheit, persönliche*) [brīvība] visupirms ir pamattiesība, kas izriet no personas vispārējām tiesībām uz brīvību, ko garantē konstitūcija.” Tālāk seko sīks brīvību garantējošo pamattiesību uzskaitījums un definīcijas: brīva personības attīstība, stājoties attiecībās ar citām personām, brīvība kā personas privātās dzīves un ķermeņa integritāte u. c.³⁹ Tas atbilst Eiropas tiesību tradīcijai, kurā valda uzskats, ka personas brīvība ir modernās valsts pamatā.⁴⁰ Vācu juridiskajā doktrīnā uzsvērts, ka valsts pienākums ir veidot tādu tiesisko kārtību, kas garantē personas privātautonomijas aizsardzību.⁴¹ No tā savukārt izriet atziņa, ka valsts drīkst vērsties tikai pret tādām personas darbībām, kas tieši un nepastarpināti skar citu personu tiesības.⁴² Vai līdzīga izpratne par personas brīvību kā konstitucionālu vērtību un valsts pilnvarām valda arī Latvijā? Latviešu juridiskā literatūrā minētas šādas “brīvības”: pārvietošanās, vārda, ticības, preses, sapulču un biedrošanās utt. Taču jānoskaidro, vai likumi un parlamenta debates atpazīst “brīvību” kā no cilvēka cieņas principa izrietošu prasību pēc personas privātautonomijas jeb pašnoteikšanās tiesībām, kas no valsts visupirms prasa neiejaukšanos.

Brīvības jēdziens Latvijas Republikas Satversmē, Civillikumā un Saeimas debatēs

Likums, kurš analizējams kā pirmais, ir Civillikums, jo jau no 19. gadsimta skaidri iezīmējas pārliecība, ka persona bauda privātautonomiju visupirms privāttiesībās. Civillikumā jēdziens “brīvība” lietots, nosakot tiesības uz atbildību par nodarījumiem pret personisko brīvību, godu, cieņu un pret sieviešu nevainību.⁴³ Vārds “brīvība” šeit lietots šaurākā nozīmē nekā personas privātautonomija. 2006. gada grozījumos iekļauts jau jēdzieniski atšķirīgs uzskaitījums: “noziedzīgs nodarījums pret personas dzīvību, veselību, tikumību, dzimumneaizskaramību, brīvību, godu, cieņu vai pret ģimeni, [..]” (1635. pants).⁴⁴

³⁴ Rechtswörterbuch. Ed. C. Creifelds, H. Kauffmann. München: Beck, 1994, S. 439, 440.

³⁵ Pētījumā skatītas Vācija un Austrija.

³⁶ Horn N. 2007, S. 22.

³⁷ Die österreichische Bundesverfassung. Hrsg. Ch. Grabenwarter, B. Ohms. Wien: Manzsche Verlag, 2014, S. 371.

³⁸ Degenhart Ch. Staatsrecht I. Staatsorganisationsrecht. Heidelberg: C. F Müller, 2017, S. 100.

³⁹ Rechtswörterbuch 1994, S. 439, 440.

⁴⁰ Vildbergs H. J., Messersmits K., Niedre L. Pilsonis tiesiskā valstī. Rīga: EuroFaculty, 2004, 29. lpp.

⁴¹ Horn N. 2007, S. 22.

⁴² Ibid.

⁴³ Tas ir 1992. gada grozījums Civillikumā (2352. pants). Latvijas Republikas Civillikums: LV likums. Pieejams: <https://likumi.lv/doc.php?id=225418> [aplūkots 28.01.2020.].

⁴⁴ Ibid.

Savukārt 428. p. 1. daļa “izdarījis noziedzīgu nodarījumu pret testatora, viņa laulātā vai viņa augšupējā dzīvību, veselību, brīvību vai godu” satur vēsturisko 1937. gada tekstu. Civillikums, lietojot vārdu “brīvība”, nosaka ne tikai personas brīvību, bet arī dzīvnieku “staigāšanu brīvībā” un “izsprukšanu brīvībā” (899., 933. pants), kam nav sakara ar personas privātautonomiju. Civillikums nedefinē personas brīvības saturu privāttiesībās. Vārds “brīvība” pamatā lietots krimināltiesiskā izpratnē kā sodāms citas personas brīvības ierobežojums, par ko citastarp pienākas civiltiesiska atlīdzība. Arī jēdziens “brīva griba” nav īpaši izvērts Civillikumā, lai gan tās paušana atzīta par juridiski būtisku. Piemēram, var minēt 1463. pantu: “Lietojot fizisku varu nav brīva gribas izteikuma ..” Lielākoties Civillikumā lietoti citi jēdzieni: “tiesīgi izteikta griba” (389. pants), “patiesa griba” (463. pants), “sava griba” (525. pants), “privāta griba” (847. pants). Piemēram, “Testamenta saturam jāizteic mantojuma atstājēja patiesa griba. Testaments taisāms bez spaidiem, maldības vai viltus.” (463. pants) Tātad tā griba, kas izteikta bez spaidiem, maldības, viltus, ir patiesa personas brīvā griba. Personas brīvība Civillikumā visbiežāk noteikta ar atļauju personai “brīvi rīkoties” (1306. pants) un “brīvi noteikt” (610. pants). Kopumā var secināt, ka Civillikumā ir maz “brīvības”! Jāņem vērā, ka Civillikums netiek analizēts no satura aspekta, bet gan no valodas lietojuma. Secināms, ka ne tikai vārdnīcās, bet arī Civillikumā nav atrodams personas brīvības kā privātautonomijas satura skaidrojums. Tas atstāts judikatūras veidotāju ziņā. Tā ir milzīga atbildība tiesām. Savukārt vārds “brīvība” lietots praktiski tikai krimināltiesiskā izpratnē. Likumdevēja izpratne par personas brīvību privāttiesībās atklāta citos jēdzienos, bieži lietojot sakni “brīv-”, lai veidotu īpašības vārdu (brīva rīcība) vai apstākļa vārdu (brīvi rīkoties). Te Latvija būtiski atšķiras, piemēram, no Francijas, kura jau 1804. gadā Civillikuma 9. pantā noteica personas privātautonomijas pamatus.⁴⁵

Ievērojami biežāk vārds “brīvība” ir minēts Satversmē: ievadā piecas reizes, nodaļā “Saeima” vienu reizi – krimināltiesiskā izpratnē, pamattiesību katalogā septiņas reizes. “Pašnoteikšanās tiesības” minētas vienu reizi Satversmes ievadā kā nācijas tiesības. Savukārt personas privātums, formulēts kā “privāta dzīve”, tiek aizsargāts 28. un 96. pantā.⁴⁶ Pamattiesību “brīvības” noteikti ir garantējamas negatīvās brīvības koncepta izvirzīto prasību ietvaros, visupirms kā valsts neiejaukšanās noteiktā sfērā. Ja valsts tomēr iejaucas, tam ir jābūt attaisnojamam personas privātuma traucējumam.

Satversme Latvijā nosaka personas privātuma aizsardzību. Taču tas, vai par to diskutē likumdevējs, nosakot personas tiesību ierobežojumus, skaidrojams, analizējot Saeimas debates. Tīks analizētas 11. un 12. Saeimas debates, lai noskaidrotu, cik bieži un kādā kontekstā tajās lietots vārds “brīvība” un ar to saistītie jēdzieni: “personas pašnoteikšanās”, “privātums”, “privātautonomija”. Vispirms analīze skaitļos. 11. Saeima visās sēdēs ir minējusi jēdzienu “brīvība” 24 reizes jeb 0,01% no runu fragmentiem. Par brīvību ir runājuši desmit deputāti (tostarp juristi I. Čepāne, I. Lībiņa-Egnere, S. Āboltiņa, I. Bite, A. Judins, I. Parādnieks). Runātāji pārstāv plašu politisko spektru, taču visvairāk – deviņas reizes – par brīvību ir runājuši frakcijas “Saskaņa” deputāti. Pamatā vārds “brīvība” ir lietots konkrētas pamattiesības kontekstā: piemēram, “vārda brīvība”

⁴⁵ Гражданский кодекс Франции (Кодекс Наполеона). Захватин В. Н. (ред.). Москва, Берлин: Инфотропик Медиа, 2012, с. 7.

⁴⁶ Latvijas Republikas Satversme. Pieejams: <https://m.likumi.lv/doc.php?id=57980> [aplūkots 28.01.2020.].

minēta 10 reizes. Minētas arī “pulcēšanās brīvība”, “darbaspēka kustības brīvība” un “deputāta personas brīvība”. Par “personas brīvību” arī kā “izvēles brīvību”, “rīcības brīvību” ir runāts 10 reizes. Minēta arī “mazākumtautību brīvība”, “tautas brīvība”, kas, lai gan ir cieši saistītas ar personas brīvību, tomēr skatāmas citā diskursā. Brīvība kā konstitucionāla vērtība minēta četras reizes. Imants Parādnieks ir teicis: “Mūsu sabiedrības galvenās pamatvērtības ir brīvība, godīgums, taisnīgums, solidaritāte, vienlīdzība, ģimene un darbs.”⁴⁷ Taču neviens deputāts debatēs 11. Saeimā netika uzsācis diskusiju par jēdziena “brīvība” saturu. Jēdzieni “personas pašnoteikšanās”, “privātums” un “privātautonomija”, kas raksturo negatīvās brīvības izpratni sabiedrībā, netika minēti. Jēdziens “pašnoteikšanās” lietots 11 reizes, vienmēr saistībā ar nācījas tiesībām.⁴⁸

Analizējot 12. Saeimas debates, secināms, ka vārds “brīvība” lietots 19 reizes jeb 0,01% no runu fragmentiem. To minējuši desmit deputāti (tostarp juristes I. Lībiņa-Egnere, S. Āboltiņa, I. Bite). Nemainīgi jēdziens “brīvība” lielākoties ir lietots “vārda brīvības” kontekstā. Šai sakarā ir minēta arī “preses un mediju” brīvība. Diskusijas par brīvību kā vērtību ir bijušas ierobežotas. Solvita Āboltiņa ir minējusi: “Nu, galu galā demokrātijā ir divi svarīgākie principi – vienlīdzība un brīvība –, un pēc tam tālāk seko tur vēl visas šīs interpretācijas, ka visi pilsoņi ir brīvi, vienlīdzīgi un var īstenot savas tiesības [...] Nu, tad kādā veidā visi realizēs brīvi un vienlīdzīgi tās savas tiesības, ja mēs ar likumu noteiksim, ka mums kādi citi ir vienlīdzīgāki?”⁴⁹ Filozofisku atziņu, diskutējot par partiju brīvību, pauda Ivars Brīvers: “Manuprāt, brīvība vai nu ir, vai tās nav. Un paliecināt brīvību tik un tā tomēr nozīmē lielāku vai mazāku nebrīvību.”⁵⁰ Tas, ka šī deputāta aizstāvētā ir pozitīvā brīvība, secināms no viņa vārdiem, debatējot par t. s. “tikumības grozījumiem” Vispārējās izglītības likumā: “Ja cilvēks ir spēcīgs savā garā, tad šāds cilvēks ir brīvs. Tikumiskā audzināšana veido brīvus cilvēkus.”⁵¹ Jēdzieni “personas pašnoteikšanās”, “privātums” un “privātautonomija” arī 12. Saeimā netika minēti. Jēdziens “pašnoteikšanās” lietots trīs reizes, nemainīgi saistībā ar nācījas tiesībām. Skatot dinamiku divu Saeimas sasaukumu deputātu lietotajā valodā un tēmās, par kurām tika runāts, var secināt, ka jēdzienu “brīvība” visbiežāk lietojuši politiķi ar jurista izglītību, kuri ir atgādinājuši par brīvību kā vērtību demokrātiskā valstī. Taču debates par jēdziena saturu nav izvērtušās. Nemainīgi aktuāla abos sasaukumos ir bijusi “vārda brīvība”, kamēr personas brīvības izpratne kā personas tiesības uz privātautonomiju nav bijušas deputātu debašu objekts. Tieši otrādi, Saeimas deputāti ir runājuši par to, kā jāveido brīva persona ar likuma palīdzību.

⁴⁷ Parādnieks I. Saeimas 2014/03/27 kārtējās sēdes stenogramma. Pieejams: <http://saeima.korpuss.lv/index.php/search/results/5e32d95f7ae92> [aplūkots 30.01.2020.].

⁴⁸ Pašnoteikšanās. Saeimas debašu korpuss. Pieejams: <http://saeima.korpuss.lv/index.php/search/results/5e32e1eb1fee7> [aplūkots 30.01.2020.].

⁴⁹ Āboltiņa S. debatēs 12. Saeimas 2016/11/10 kārtējā sēdē. Pieejams: <http://saeima.korpuss.lv/index.php/search/results/5e32e2bc9d9ea> [aplūkots 30.01.2020.].

⁵⁰ Brīvers I. debatēs 12. Saeimas 2015/04/30 kārtējā sēdē. Pieejams: <http://saeima.korpuss.lv/index.php/search/results/5e32e2bc9d9ea> [aplūkots 30.01.2020.].

⁵¹ Brīvers I. debatēs par “tikumības grozījumiem” Izglītības likumā Saeimas kārtējā sēdē 2015/04/23. Pieejams: <http://saeima.korpuss.lv/index.php/search/results/5e1f04d79934b> [aplūkots 15.01.2020.].

Kopsavilkums

1. Brīvība vienlaikus ir gan juridiska kategorija, kas atklājas citastarp caur virkni pamattiesību, gan filozofiska kategorija, gan kultūras fenomens, kas dzīvo sabiedrības kolektīvajā apziņā.
2. Personas brīvība un tiesības, kas garantē tās ievērošanu, ir modernās liberālās demokrātijas pamatvērtības. Pastāvot diviem savstarpēji izslēdzošiem brīvības konceptiem, pozitīvajam, kas pieļauj valsts tiesības iejaukties personas dzīvē, un negatīvajam, kas minimalizē valsts iespējas iejaukties personas privātautonomijā, būtiska ir juridiskā kultūrā valdošā izpratne par brīvības jēdziena saturu. Tā tieši skar personas pamattiesību saturu konkrētajā sabiedrībā.
3. Latviešu juridiskās vārdnīcas neietver jēdziena “brīvība” skaidrojumu Latvijas tiesību sistēmā. Savukārt tiesību doktrīnā pamatā analizētas no personas brīvības izrietošās pamattiesības. Tas atšķir Latviju no kontinentālās Eiropas, piemēram, Vācijas un Austrijas, tiesību kultūras tradīcijas.
4. Pētot Civillikuma valodas lietojumu, secināms, ka privāttiesību “pamatlikumā” nav lietots jēdziens “brīvība” privātautonomijas kontekstā, turklāt nav dots brīvības kā tiesības satura skaidrojums. Personas privātautonomija nostiprināta, lietojot citus vārdus, tostarp no saknes “brīv-” atvasinātus apstākļa un īpašības vārdus. Savukārt, ar to pašu metodi pētot Latvijas Republikas Satversmi, secināms, ka tā ietver jēdzienu “brīvība”, kurš lietots gan nācijas pašnoteikšanās nozīmē, gan personas pamattiesību nozīmē. Jēdzieni “personas pašnoteikšanās” un “privātautonomija” nav ietverti nevienā no analizētajiem tiesību avotiem.
5. 11. un 12. Saeimas deputātu debašu valodas lietojuma kvantitatīvā analīze liecina, ka likumdevējs par brīvību ir runājis reti un praktiski vispār nav diskutējis par brīvības koncepta saturu tiesībās. Atsevišķu deputātu lietotās frāzes liecina, ka viņu apziņā valdošā ir pozitīvā brīvības izpratne, kas pieļauj valsts iejaukšanos personas tiesībās. Tas savukārt var ietekmēt personai Satversmē garantēto pamatbrīvību īstenošanu.